

**Голові разової спеціалізованої вченої ради
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
(вулиця Січових Стрільців, 52А, м. Київ, 04053)
доктору психологічних наук, професору
Олені Іванівні БОНДАРЧУК**

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора психологічних наук, професора, завідувача
кафедри психології Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка
Кузікової Світлани Борисівни
на дисертаційне дослідження Єфімової Анни Григорівни
**«Особливості соціально-психологічної адаптації українців до вимушеної
міграції в умовах війни»,**
подане до захисту в разову спеціалізовану вчену раду ДЗВО «Університет
менеджменту освіти» на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 053 Психологія

**Актуальність обраної проблематики виконаної роботи та її зв'язок з
науковими програмами, планами, темами.** Тема дисертаційного дослідження
А. Г. Єфімової «Особливості соціально-психологічної адаптації українців до
вимушеної міграції в умовах війни» зумовлена сучасною соціально-політичною
ситуацією в Україні та пов'язаними з нею соціально-психологічними
феноменами масової вимушеної міграції. Проблема соціально-психологічної
адаптації (СПА) українців, що пережили травматичний досвід і вимушено
покинули свої домівки, є одним з найгостріших викликів для українського
суспільства і міжнародної спільноти. Робота органічно вписується в пріоритетні
напрями розвитку психологічної науки в Україні, пов'язані з вивченням впливу

кризових подій на психіку та адаптаційні процеси особистості, і, безумовно, корелює з відповідними науковими програмами та планами досліджень.

Метою дисертаційного дослідження Анни Григорівни Єфімової стало теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження особливостей соціально-психологічної адаптації українців до вимушеної міграції під час війни, а також розроблення та апробація програми оптимізації соціально-психологічної адаптації українців до міграції. Дисертаційне дослідження виконано протягом 2022–2025 рр. у практичній роботі кафедри психології та особистісного розвитку ДЗВО «Університет менеджменту освіти» (у рамках тем НДР: «Особистісний розвиток та психологічна допомога в сучасних умовах» (державний реєстраційний номер 0117U002377), «Психологічний образ майбутнього сучасних українців» (державний реєстраційний номер 0122U201624), «Соціально-психологічний супровід становлення фахівців в кризових та посткризових умовах» (державний реєстраційний номер 0123U105116)).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Представлена робота демонструє чітку структурованість, конкретність і аргументованість на кожному етапі реалізації відповідно до мети і визначених завдань. Дисертаційне дослідження складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

Вступ містить відомості про актуальність і стан розроблення проблеми, мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження; визначено наукову новизну, практичну значущість отриманих результатів і наведено дані про апробацію результатів дисертаційного дослідження.

У першому розділі «Наукові засади дослідження соціально-психологічної адаптації особистості» подано теоретичний аналіз проблеми психологічної адаптації особистості до умов нового соціального середовища. З точки зору різних теоретико-методологічних підходів розкривається психологічна природа

соціально-психологічної адаптації особистості: зміст, структура, рівні, чинники. Конкретизується системно-інтерсуб'єктна сутність соціально-психологічної адаптації вимушених мігрантів та їх психологічна характеристика.

У рамках системно-інтерсуб'єктного підходу соціально-психологічна адаптація мігранта розуміється як процес активного пристосування психіки та поведінки мігрантів до умов нового соціокультурного та соціально-психологічного простору приймаючої країни, що опосередкований особливостями цього простору, низкою психічних і психологічних особливостей та зовнішніх умов, і зумовлений низкою зовнішніх і внутрішніх чинників. Дисертантка зазначає, що це складний діалектичний процес встановлення динамічної рівноваги у взаємовідносинах особистості та соціального середовища, що супроводжується їх взаємними трансформаціями і творенням інтерсуб'єктного адаптаційного соціально-психологічного середовища. Суб'єктивація останнього особистістю адаптанта приводить до формування інтраіндивідуального соціально-психологічного простору як суб'єктивної реальності, в якій тією чи іншою мірою представлене об'єктивно існуюче соціально-психологічне середовище. Міра такої представленості визначає міру адаптованості особистості до даного середовища.

Дисертанткою конкретизовані та обґрунтовані психологічні особливості українців – вимушених мігрантів і представлена теоретична системно-інтерсуб'єктна модель, що складається з таких компонентів, як зміст, прояви та чинники. Зміст процесу СПА становлять рівні соціально-психологічної адаптації (високий, проблемний та низький) та особливості цього процесу – залежно від того, була міграція українців вимушеною чи добровільною. Проявами процесу соціально-психологічної адаптації можуть бути як адаптація, так і дезадаптація мігрантів у новому соціокультурному та соціально-психологічному просторі. Адаптація мігрантів проявляється у психологічному благополуччі та самоактуалізації, дезадаптація – у песимізмі, зниженому рівні самоприйняття і прийняття інших, низькій оцінці власних можливостей,

соціальній недовірі та ізоляції, зниженому відчутті емоційної комфортності тощо.

У другому розділі «Організація та результати емпіричного дослідження соціально-психологічної адаптації українців до вимушеної міграції в умовах війни» висвітлено концептуальні та методологічно-організаційні засади емпіричного дослідження психологічних особливостей соціально-психологічної адаптації українців до вимушеної міграції в умовах війни. Обґрунтовано ідею про значення суб'єктності для соціально-психологічної адаптації українців до вимушеної міграції в умовах війни та вибір методичного інструментарію емпіричного дослідження. Представлено результати і висновки емпіричного дослідження. Зокрема, А. Г. Єфімовою визначено, що активна модель адаптації, притаманна українцям – добровільним мігрантам, забезпечується такими психологічними властивостями, як ресурсність, суб'єктність, психологічне благополуччя та здатність до інтерсуб'єктної взаємодії. Для пасивної моделі адаптації, властивої українцям – вимушеним мігрантам через війну в Україні, характерна невираженість зазначених вище чинників. Через низьку толерантність до невизначеності такі українці схильні до депресивних станів, спонтанної агресивності, відрізняються більшим за середній рівнем емоційної лабільності. Відтак вираженими чинниками властивої їм пасивної моделі адаптації є недостатня емоційна саморегуляція, недостатній рівень здатності виявляти власні психологічні ресурси та управляти ними, пасивність.

Третій розділ «Методика оптимізації соціально-психологічної адаптації українців до міграції в умовах війни» присвячено обґрунтуванню моделі оптимізації соціально-психологічної адаптації українців – вимушених мігрантів. Представлено та обґрунтовано методологію психологічного супроводу соціально-психологічної адаптації українців до міграції під час війни. Представлено програму тренінгу соціально-психологічної адаптації мігрантів. Викладено емпіричні результати апробації розробленої програми.

Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертації А. Г. Єфімової, характеризуються високим ступенем

обґрунтованості. Здобувачка майстерно поєднала різні теоретичні підходи, що дозволило їй вибудувати цілісну авторську концепцію соціально-психологічної адаптації вимушених мігрантів. Зокрема, дисертантка продемонструвала глибоке розуміння методологічних засад дослідження. Результати дослідження базуються на ґрунтовному теоретичному аналізі та емпіричних даних, що надає їм наукової валідності. Запропонована програма оптимізації соціально-психологічної адаптації українців до вимушеної міграції є чітко структурованою, методологічно обґрунтованою і має потенціал для практичного застосування в психологічній роботі не тільки з вимушеними мігрантами, а й з іншими категоріями адаптантів.

Оцінка змісту дисертації та її завершеності в цілому. Дисертація А. Г. Єфімової являє собою логічно структуровану, цілісну та завершену наукову працю. Зміст дисертації відображає комплексний підхід до вивчення заявленої проблематики. Глибина опрацювання наукової літератури, зокрема англomовної, порід з інтеграцією новітніх розвідок світових науковців, свідчить про високий рівень наукової підготовки здобувачки. Усі розділи взаємопов'язані та послідовно розкривають тему, починаючи від теоретичного обґрунтування і закінчуючи практичними рекомендаціями.

Наукова новизна та достовірність наукових положень, обґрунтованих за результатами. Наукова новизна дисертації А. Г. Єфімової полягає в комплексному дослідженні та теоретико-методологічному обґрунтуванні моделей соціально-психологічної адаптації українців до міграції в умовах війни. Особливо цінним є розроблений авторкою оригінальний системно-інтерсуб'єктний підхід до визначення, змісту, динаміки та оптимізації цього процесу. Достовірність наукових положень підтверджується як ґрунтовним теоретичним аналізом, так і результатами емпіричного дослідження, проведеного з використанням релевантного інструментарію.

Значення отриманих дослідницьких результатів для науки і практики освітньої діяльності. Отримані здобувачкою результати дисертаційного дослідження мають вагоме значення як для розвитку сучасної

української та зарубіжної психологічної науки, так і для практичної психологічної діяльності. Для науки це – розширення теоретичних уявлень про адаптаційні процеси в умовах кризи та вимушеної міграції, а також розробка новаторського системно-інтерсуб'єктного підходу. Для практики – перш за все запропонована програма оптимізації соціально-психологічної адаптації, яка може бути використана психологами, соціальними працівниками та освітніми установами, що працюють з вимушеними мігрантами.

Повнота висвітлення основних наукових результатів у публікаціях.

Основні наукові результати дисертації висвітлено повною мірою у 13 наукових працях, включаючи 6 статей у фахових наукових журналах України та 1 статтю у міжнародному науковому журналі, що індексується в наукометричній базі даних Web of Science. Це свідчить про активну апробаційну діяльність дисертантки та її внесок у розвиток сучасної психології.

Відсутність (наявність) порушень академічної доброчесності.

Дисертаційна робота А. Г. Єфімової виконана самостійно, що підтверджується високим рівнем оригінальності та глибиною опрацювання матеріалу. Ознак порушень академічної доброчесності (плагіату, фабрикації, фальсифікації) у представлений роботі не виявлено.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Дисертація А. Г. Єфімової є ґрунтовною та якісною роботою. Проте, як і стосовно будь-якого наукового дослідження, можна висловити кілька зауважень дискусійного характеру, які не зменшують загальної цінності наукового доробку.

1. У дисертації обґрунтовано системно-інтерсуб'єктну модель соціально-психологічної адаптації мігрантів, але слід уточнити зміст поняття «інтерсуб'єктність» порівняно з суб'єктно-об'єктними та об'єкт-об'єктними відносинами мігрантів у соціокультурному та соціально-психологічному просторі приймаючої країни.

2. Варто було б детальніше розкрити механізми взаємовпливу чинників інтерсуб'єктної взаємодії у процесі соціально-психологічної адаптації вимушених мігрантів.

Це дозволило б висвітлити гендерні особливості соціально-психологічної адаптації українців – вимушених мігрантів.

4. В основу концептуальної частини програми емпіричного дослідження покладено ідею про те, що суб'єктність мігранта є психологічним механізмом його соціально-психологічної адаптації до нового соціокультурного простору, і наголошується на тому, що з рівнем розвитку особистісної суб'єктності прямо пов'язана продуктивність стратегій адаптації мігранта. Вважаємо, емпіричне підтвердження цього припущення має бути більш переконливим.

Загальний висновок. Дисертаційне дослідження Єфімової А. Г. на тему «Особливості соціально-психологічної адаптації українців до вимушеної міграції в умовах війни» виконано на належному науковому рівні, за змістом і формою відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, пп. 6, 7, 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а його авторка – Анна Григорівна Єфімова заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 053 Психологія.

Офіційний опонент –

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології Сумського
державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка

 Світлана КУЗІКОВА

